

Współczesne rodzaje i konteksty praktycznego wykorzystania antropologii kulturowej w Polsce

Wprowadzenie

Współcześnie¹ polska antropologia kulturowa jest coraz częściej wykorzystywana przez jej reprezentantów do realizowania celów praktycznych poza akademią. Wynika to m.in. z kierunku rozwoju dyscypliny po roku 1989. Celem tekstu jest zaprezentowanie wybranych przykładów praktycznego stosowania antropologii w Polsce oraz opisanie zmian zachodzących na gruncie krajowej antropologii², w wyniku których jej przedstawiciele powszechnie wykorzystują posiadaną wiedzę i umiejętności w sposób praktyczny. Od początku lat 90. na gruncie akademickim nie doszło do jednoznacznej oceny praktycznej roli antropologii. Spotykamy wiele różnych prób jej wykorzystania. Skutkuje to pojawianiem się różnych, często odmiennych ocen tego rodzaju zaangażowania antropologów.

Historia praktycznego wykorzystania dyscypliny w Polsce

Praktyczne działania podejmowane przez polskich etnografów w czasach PRL w znacznej liczbie zależne były od potrzeb wyrażanych przez aparat partyjny. Sprowadzało to praktyczną rolę etnografii do wspierania – w sposób mniej lub bardziej bezpośredni – przedsięwzięć z zakresu kultury ludowej. Celem tych prac była pomoc w budowie socjalizmu w Polsce. Kultura ludowa określana była jako istotny element polskiego dziedzictwa narodowego. Do końca

---

¹ W artykule współczesność traktuję jako okres następujący po roku 1989. Jednocześnie w celu pełnego opisu zmian mających miejsce na gruncie polskiej antropologii kulturowej w tym czasie konieczne jest odwołanie się do podstawowych zagadnień z zakresu historii polskiej antropologii.

² W artykule określenia „antropologia” używam jako skróconej nazwy dla antropologii kulturowej.

lat osiemdziesiątych jej ochrona i popularyzacja należała do ważnych zadań etnografów³.

Przemiany ustrojowe pośrednio przyczyniły się do zmian wewnątrz antropologii. Jak zauważa Michał Buchowski⁴, kształt pojawiających się w tym okresie modyfikacji miał istotne znaczenie dla całej dyscypliny, jednak nie była to transformacja o charakterze rewolucyjnym. „Przełom polityczny w 1989 r. wprowadził odcisnął swe piętno na lokalnej antropologii i spowodował jej dalszą dywersyfikację i unowocześnienie, lecz nie wywołał spektakularnego przełomu teoretycznego”⁵. Zdaniem Buchowskiego najważniejsze zmiany w dyscyplinie dokonały się na wiele lat przed upadkiem komunizmu. Dotyczyły one procesów mających miejsce na gruncie polskiej etnologii od lat 70. XX wieku⁶.

Transformacja ustrojowa nie spowodowała nagłych i rewolucyjnych zmian w antropologii. Upadek komunizmu przyczynił się jednak do większej rozpoznawalności i popularności antropologii na zewnątrz⁷. Unowocześnienie antropologii – będącej konsekwencją demokratycznych przemian – spowodowało, że stała się ona dyscypliną w coraz większym stopniu „przydatną społecznie”⁸. Miało to duże znaczenie dla charakteru formułowanych przez jej reprezentantów celów praktycznych.

³ Z. Jasiewicz, A. Posern-Zieliński, *Studia etnologiczne na uniwersytetach polskich po roku 1989*, „Lud” 2007, nr 87, s. 37.

⁴ M. Buchowski, *Rethinking Transformation. An anthropological perspective on post-socialism*, Poznań 2001, s. 76–77.

⁵ *Idem*, *Etnologia polska. Historie i powinowactwa*, Poznań 2012, s. 35.

⁶ Buchowski wskazuje kilka ważnych elementów kształtujących polską etnologię „po okresie dominacji statycznego paradygmatu etnograficznego”. Wymienia m.in.: odwoływanie się do publikacji wychodzących „poza granice pozytywistycznej interpretacji i naiwnego realizmu. [...] Odnowę etnografii widziano w [...] krytycznej rekapitulacji klasycznych i nowszych francuskich i anglo-amerykańskich teorii antropologicznych”, *ibidem* s. 22–35. Wiele cennych informacji na temat procesu kształtowania się charakteru polskiej etnologii i antropologii kulturowej znajduje się m.in. w artykule Czesława Robotyckiego *Antropologia kultury w Polsce – projekt urzeczywistniony*.

⁷ Odwołuję się tutaj nie tylko do publicznego odbioru antropologii w społeczeństwie, ale również do jej wizerunku kształtowanego na gruncie innych dyscyplin akademickich, poza krajami bloku wschodniego. Jak zauważa Buchowski, komentując rangę dyscypliny w krajach socjalistycznych: „Antropologia miała niską pozycję w ramach nauk o polityce i społeczeństwie, zaś regionalna antropologia Europy Środkowej nie liczyła się w wewnątrzdzyscyplinarnej hierarchii [...]”, *ibidem*, s. 66.

⁸ Z. Jasiewicz, *Etnologia polska. Między etnografią a antropologią kulturową*, „Nauka” 2006, nr 2, s. 72.

Demokratyczne przemiany spowodowały, że użyteczny wymiar antropologii przestał być zależny od odgórných regulacji. Dominujące – w ramach praktycznego wykorzystania antropologii w PRL – działania, polegające na „pielęgnowaniu kultury [...] ludu, który miał być autentyczną skarbnicą całej kultury narodowej”⁹ zaczęły ustępować bardziej zróżnicowanym przedsięwzięciom. Uwolnienie antropologii, spod wymogu wspierania ludowości¹⁰, otworzyło przed absolwentami tego kierunku nową możliwość praktycznego wykorzystania dyscypliny. W jednym ze swoich artykułów Zbigniew Jasiewicz zauważa:

Atrakcyjność etnologii zwiększyła się, kiedy z wąskiej specjalizacji skoncentrowanej na kulturze ludowej i pozaeuropejskich społeczeństwach „prymitywnych”, stała się również antropologią kulturową, nauką posiadającą zastosowania praktyczne, zajmującą się wieloma aspektami współczesnego życia [...]. Studia etnologiczne przekształciły się w szczególnie typ studiów kulturoznawczych, dostarczających ogólnej wiedzy, umiejętności i kompetencji antropologicznych, przydatnych w wielu zawodach i na różnych stanowiskach pracy [...]”¹¹.

Odejście od jednego modelu użytecznego wykorzystania dyscypliny uwiocznilo potencjał wykształcenia antropologicznego i przyczyniło się do zwiększenia liczby studentów tego kierunku w Polsce¹². Absolwenci podkreślają pozytywną rolę praktycznego stosowania dyscypliny, umożliwiającą im włączenie się w rozwiązywanie bieżących problemów społecznych. W konsekwencji wykształcenie antropologiczne otwiera przed absolwentami możliwość znalezienia zatrudnienia w wielu branżach.

---

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Nie oznacza to, że antropolodzy po roku 1989 zaprzestali wspierania podobnych działań, jako przykład podobnych przedsięwzięć Janusz Barański podaje inicjatywę podjętą przez skansen w Zubrzycy Górnej: „postanowiono tam reaktywować zaniechany od lat zwyczaj «stawiania moja» [...], konkursu na najlepszego «moja» organizowanego corocznie, w którego jury zasiadają przedstawiciele skansenu i lokalnych instytucji kulturalnych. Kryterium naczelnym jest – jak w wielu dawniejszych przykładach tego typu przedsięwzięć – zgodność z «tradycyjną kulturą orawską»”, J. Barański, *Etnologia i okolice. Eseje antyperyferyjne*, Kraków 2010, s. 72. Podobne działania przestały być jednak dominujące w ramach praktycznego wykorzystania dyscypliny.

¹¹ Z. Jasiewicz, *op. cit.*, s. 72.

¹² *Ibidem*.

Etnologia wraz z antropologią kulturową (społeczną) stała się dyscypliną wręcz podstawową w gronie nauk społecznych, a jej atrakcyjność uległa poszerzeniu w momencie, kiedy z wąskiej specjalizacji skoncentrowanej na kulturze ludowej, stała się nauką zajmującą się niemal wszystkimi aspektami współczesnego życia [...]¹³.

Opisane procesy przyczyniły się do polepszenia publicznego wizerunku antropologii w Polsce. Dzięki wszechstronnemu wykształceniu, absolwenci tego kierunku coraz częściej znajdują zatrudnienie poza akademią. Przedstawiciele dyscypliny poszukują „możliwości szerszego [...] zastosowania wiedzy antropologicznej w praktyce społecznej”¹⁴. Angażowanie się antropologów – zarówno akademickich, jak i tych realizujących swoje prace poza akademią – w przedsięwzięcia o charakterze praktycznym w Polsce zaczęło przybierać bardziej zróżnicowane formy niż było to w czasach komunizmu. Jednym z rezultatów tego procesu jest ciągle żywa dyskusja akademicka dotycząca form praktycznych zastosowań antropologii.

Debata nad praktycznym wymiarem antropologii kulturowej w Polsce

Przemiany ustrojowe związane z upadkiem komunizmu przyczyniły się do rozszerzenia możliwości praktycznego wykorzystania antropologii w Polsce. Od początku lat 90. do chwili obecnej, na gruncie polskiej antropologii akademickiej nie doszło do jednoznacznej oceny praktycznej roli antropologii. Ścierają się ze sobą przeciwstawne stanowiska. Część antropologów postuluje większe zaangażowanie dyscypliny w bieżące potrzeby społeczne¹⁵. Inni badacze wskazują wiele kontrowersji wynikających z wykorzystania dyscypliny akademickiej do realizowania celów praktycznych¹⁶. Złożoności sytuacji dodaje fakt, że reprezentanci praktycznego rodzaju wykorzystania dyscypliny

---

¹³ Z. Jasiewicz, A. Posern-Zieliński, *op. cit.*, s. 31.

¹⁴ Z. Jasiewicz, *op. cit.*, s. 77.

¹⁵ Por. A. Kościańska, *Ku odpowiedzialności. Etnologia w Polsce. Tradycje i wyzwania*, „(op. cit.)”. Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2004, nr 19–20, s. 12–13.

¹⁶ Por. M. Brocki, *Antropologia społeczna i kulturowa w przestrzeni publicznej. Problemy, dylematy, kontrowersje*, Kraków 2013.

nie określili jej jednoznacznego charakteru¹⁷. W konsekwencji pośród antropologów dominują zróżnicowane opinie dotyczące zarówno ewentualnego kształtu, jak i możliwości wykorzystania antropologii poza akademią.

Od momentu transformacji ustrojowej, w Polsce widoczny jest wzrost zainteresowania praktycznym wymiarem dyscypliny. W latach 90. użyteczna rola antropologii została zauważona, jednak konkretne działania pozostawały najczęściej w sferze postulatycznej. Recenzując kondycję praktycznego wykorzystania antropologii w połowie lat 90., Buchowski zauważył, że „[w] Polsce praktycy rzadko zapytują badaczy życia społecznego i kulturowego o ich opinie w mniej lub bardziej szczegółowych kwestiach. Politycy, ekonomiści i praktycy uznają, że i tak wiedzą, jak się rzeczy mają”¹⁸. Przyczyn dystansowania się antropologów od poruszania bieżących problemów społecznych Buchowski dopatruje się zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz dyscypliny. Osoby mające faktyczny wpływ na zmiany społeczne nie wyrażały zainteresowania opiniami antropologów. Wątpliwe jest jednak, aby polscy antropolodzy dysponowali w tym okresie umiejętnościami umożliwiającymi realizację przedsięwzięć, których celem było wprowadzenie realnych zmian. Jednocześnie Buchowski zwraca uwagę na potencjał antropologii, który w Polsce nie był w tym czasie doceniony, na Zachodzie był natomiast powszechnie wykorzystywany:

Antropolodzy w wielu krajach zaangażowani są w bieżące wydarzenia społeczne, polityczne, prawne, obyczajowe. [...] Ich ekspertyzy służą jako jedna z przesłanek działań. Dopóki polskie elity wszelkiego typu władzy nie zwrócą się w kierunku fachowych ekspertów, dopóki popełniać będą błędy, za które w sumie płacimy wszyscy. [...] Nie wiem czy gdyby takie zamówienie nastąpiło, to polskie środowisko antropologiczne byłoby w stanie na nie odpowiedzieć¹⁹.

O małej popularności praktycznych przedsięwzięć antropologicznych w Polsce w latach 90. – oprócz powyższych uwag – świadczy marginalizowanie lub wręcz pomijanie tego tematu w opracowaniach wydanych na przełomie XX i XXI w., opisujących historyczny rozwój polskiej antropologii. W artykule

---

¹⁷ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu. Strategie konstruowania nowej tożsamości antropologii*, Wrocław–Łódź 2014, s. 18–19.

¹⁸ M. Buchowski, *Zmiana w antropologii*, [w:] *Antropologia wobec zmiany*, red. J. Kurczewska *et al.*, Warszawa 1995, s. 65.

¹⁹ *Ibidem*.

Waldemara Kuligowskiego²⁰ pojawia się szczegółowy opis perspektyw – ważnych dla polskiej antropologii – występujących w latach 1995–2004. Uwaga zostaje zwrócona na najważniejsze podejścia kształtujące dyscyplinę w tym okresie, przywołani zostają również badacze mający na nią największy wpływ. W tekście nie zostały wymienione nurty, których charakter wpiśywałby się w praktyczne wykorzystanie antropologii. W przywołowanym wcześniej artykule Jasiewicza²¹, a także w tekście Jasiewicza i Aleksandra Posern-Zielińskiego²² przedstawiony zostaje m.in. rozwój polskiej antropologii po roku 1989. Uwagę zwraca się na antropologiczny potencjał, który może być wykorzystany do rozwiązywania problemów społecznych, brak jednak wskazania na konkretne przykłady świadczące o realizowaniu podobnych przedsięwzięć przez polskich antropologów.

Dystans w stosunku do inicjatyw o charakterze praktycznym, wyrażany przez krajowych antropologów w latach 90. i na początku XXI w., nie wynikał z ignorancji podobnych działań. Był wyrazem niewielkiej liczby realizowanych przedsięwzięć o tym charakterze. Pojawiały się próby refleksji nad użyteczną formą dyscypliny, miały one jednak charakter jednostkowy. Zwrócono na przykład uwagę na możliwość potencjalnego zastosowania antropologii w celu rozwiązywania bieżących problemów społecznych. Dostrzeżenie pragmatycznych celów, które mogłyby stać się przedmiotem zainteresowań antropologów wynikało zarówno z przemian politycznych – poszerzających możliwości praktycznego wykorzystania antropologii, jak i z zainteresowań samych badaczy wątkami szeroko komentowanymi na Zachodzie²³.

Ważnym wydarzeniem – w kontekście rozwoju współczesnych zainteresowań polskich antropologów praktyczną rolą dyscypliny – była debata rozpoczęta w 2004 r. na łamach czasopisma „(op.cit.)”²⁴. Rozpoczęła się ona od

---

²⁰ W. Kuligowski, *Antropologia kultury w Polsce. Następne pokolenie?*, „Lud” 2004, nr 88, s. 143–167.

²¹ Z. Jasiewicz, *op. cit.*

²² Z. Jasiewicz, A. Posern-Zieliński, *op. cit.*

²³ M. Buchowski, *Zmiana w antropologii...*, s. 64–66.

²⁴ O znaczeniu wątków poruszanych w ramach debaty może świadczyć to, że stała się ona przedmiotem późniejszych refleksji podejmowanych przez antropologów w wielu monografiach i artykułach. Część badaczy opisała i przeanalizowała zagadnienia poruszone w jej ramach, np. K. Górny, *Antropologów kłopoty z zaangażowaniem*, [w:] *Zaangażowanie czy izolacja? Współczesne strategie społecznej egzystencji humanistów*, red. J. Kowalewski, W. Piasek, Olsztyn 2007, s. 143–150; J. Barański, *Etnologia i okolice...*, s. 69–95; F. Wróblewski, *Zamiast wstępu. Mikrohistoria z zaangażowaniem*

opublikowania przez Agnieszkę Kościańską artykułu *Ku odpowiedzialności. Etnologia w Polsce: tradycje i wyzwania*. Seria artykułów ukazujących się na łamach czasopisma została określona jako debata o antropologicznym zaangażowaniu²⁵. Charakter prowadzonych polemik wykraczał szeroko poza namysł nad praktyczną rolą antropologii i dotyczył kwestii kluczowych dla charakteru całej antropologii w Polsce. Prezentując tematyczny zakres debaty, Marta Songin-Mokrzan zauważyła, że podejmowane są w niej rozważania

nad tożsamością naszej dyscypliny, które są wynikiem paradygmatycznych przemian mających miejsce na jej gruncie. [...] Jej przedmiotem są nie tylko rozmaite koncepcje zaangażowania, lecz także namysł nad zadaniami współczesnej antropologii, celami, jakie powinna realizować, sposobem rozumienia jej przedmiotu badań, a także etycznymi i politycznymi kontekstami wytwarzania wiedzy²⁶.

Pojawienie się w ramach tej wymiany zdań i poglądów wątków dotyczących praktycznego wykorzystania antropologii świadczy o rosnącym zainteresowaniu badaczy praktyczną formą dyscypliny. Wymiana opinii na temat ról, które mogą odgrywać antropolodzy poza akademią, jest również dowodem na to, że tematyka dotycząca praktycznego wykorzystania dyscypliny jest ważnym zagadnieniem w procesie kształtowania się aktualnego charakteru antropologii.

Uczestnicy debaty zwrócili uwagę na wiele możliwych form praktycznego zastosowania dyscypliny. Kościańska postuluje prowadzenie badań

---

w tle, „Antropologia zaangażowana (?) – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, nr 38, s. 17–28; M. Songin-Mokrzan, *Antropologia zaangażowana w Polsce. Poza postmodernistyczną koncepcję nauki*, „Lud” 2013, nr 97, s. 111–132; *eadem*, *Zwrot ku zaangażowaniu...* Pojawili się również antropolodzy, dla których wątki poruszone w debacie były ważne ze względu na możliwość wyrażenia na ich tle swoich indywidualnych przekonań i poglądów na temat charakteru uprawianej antropologii, por. M. Brocki, *Antropologia zainfekowana aktywizmem*, [w:] *Zaangażowanie czy izolacja...*, s. 173–180; M. Brocki, *Antropologia. Literatura – dialog – przekład*, Wrocław 2008; K. Wala, *Etnologia, a czego was tam uczą?*, „Antropologia zaangażowana (?) – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, nr 38, s. 37–45; I.B. Kuźma, *Antropologia przewyciężająca „Hermeneutyczną niesprawiedliwość”*. *Z badań w schronisku dla bezdomnych kobiet*, „Lud” 2013, nr 97, s. 133–156; M. Baer, *Między nauką a aktywizmem. O polityczności, płci i antropologii*, Wrocław 2014.

²⁵ Por. M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 9; M. Baer, *op. cit.*, s. 8; J. Bartański, *Etnologia i okolice...*, s. 72.

²⁶ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 9.

antropologicznych w taki sposób, aby mogły one wpłynąć „na działania polityczne”²⁷. W takich przypadkach praktyczność antropologii wyraża się w celach, do których mogą służyć wyniki badań. Zdaniem Kościańskiej antropologowie powinni brać również aktywny udział w debacie publicznej. Dysponują oni odpowiednimi narzędziami, które „wyjaśniają symboliczne i społeczne mechanizmy konstruowania tego, co normalne, naturalne, oraz tego, co obce”²⁸. Badaczka uważa, że antropologowie mogą problematyzować kwestie przyjęte w społeczeństwie jako oczywiste, są również odpowiedzialni za tłumaczenie pojawiających się w przestrzeni publicznej nieporozumień wynikających z odmienności kulturowych. Praktyczna rola antropologów polegać ma na podniesieniu jakości debaty publicznej oraz powinna przyczynić się do niwelowania ewentualnych napięć i lęków społecznych²⁹.

Na podobną rolę, którą może pełnić antropologia w przestrzeni publicznej, zwraca uwagę Wojciech Burszta. Jego zdaniem, praktyczna funkcja antropologii polega na „nieustannym zabieraniu głosu w [...] najważniejszych debatach”³⁰. W efekcie antropologowie mogą dostarczyć zróżnicowanych tłumaczeń zjawisk kulturowych. Tego rodzaju zaangażowanie w sferę publiczną przeciwstawia się powstawaniu populistycznych uproszczeń, często wspierających radykalne poglądy. Na potrzebę odgrywania przez antropologów ważnych ról w debacie publicznej zwraca również uwagę Buchowski. Jego zdaniem, wprowadzenie do pozaakademickiej rzeczywistości krytycznej refleksji charakteryzującej dyscyplinę jest jedną z możliwości społecznego zaangażowania się antropologów. Wymiar praktyczny opisywanych działań może oznaczać wpływanie na kształt i charakter debaty publicznej dotyczącej problemów ważnych ze społecznego punktu widzenia³¹.

Zdaniem Barbary Fatygi, ważną rolą antropologów jest problematyzowanie zagadnień pozornie oczywistych dla większości³². Dzięki temu dyscyplina ma szansę stać się perspektywą „towarzyszącą praktykom społecznym”,

²⁷ A. Kościańska, *op. cit.*, s. 13.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ W. Burszta, *Na obrzeżach*, „(op. cit). Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2004, nr 21, s. 8–9.

³¹ M. Buchowski, *Ku odpowiedzialnej antropologii*, „(op.cit.). Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2005, nr 22, s. 6.

³² B. Fatyga, *Wozienie drzewa do lasu (głos w dyskusji na temat zaangażowania w antropologii)*, „(op.cit.). Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2005, nr 26, s. 6–7.

a jej przedstawiciele mogą pełnić funkcje doradcze w procesie podejmowania ważnych decyzji. Fatyga uważa, że praktyczna rola dyscypliny polega również na bezpośrednim włączaniu się jej reprezentantów w rozwiązywanie aktualnych problemów społecznych. Antropolog „będzie robił to dłużej niż polityk i sensowniej niż dziennikarz, ale zarazem jego rola będzie ulegać przekształceniom”³³. Takie rozumienie praktycznej roli antropologii przybliżyła jej przedstawiciele do udzielania się na rzecz zewnętrznych wobec uniwersytetów organizacji, przynależących na przykład do trzeciego sektora.

W ramach wymiany zdań na łamach czasopisma „(op.cit.)”, praktyczna rola antropologii została również skrytykowana. Zofia Sokolewicz – przypominając historyczne sytuacje wykorzystywania prac antropologów w celach politycznych – krytycznie wyraziła się na temat koncepcji, których celem jest praktyczne stosowanie dyscypliny³⁴. Zdaniem Sokolewicz, za charakter użycia w praktyce materiałów zgromadzonych przez antropologów odpowiedzialność ponoszą oni sami. Badaczka nawiązuje tym samym do sytuacji, w której antropolodzy dostarczają wyniki badań, które następnie są wykorzystane w sposób niewłaściwy przez zewnętrzne wobec antropologa instytucje.

W ramach opisywanej debaty za praktyczne zostały uznane działania podejmowane przez antropologów, które w swoich celach i charakterze wykraczają poza działalność akademicką. Nie oznacza to jednocześnie, że osoby realizujące opisane inicjatywy odmawiają im naukowej refleksji. Przykładem może być postulowane przez Kościańską³⁵ pragmatyczne i jednocześnie pozaakademickie wykorzystanie naukowych badań etnograficznych lub proponowana przez Buchowskiego³⁶ potrzeba zaangażowania się wykwalifikowanych naukowców w debatę publiczną. Pomimo że w ramach wymiany poglądów na łamach czasopisma „(op.cit.)” nie zostało wypracowane spójne stanowisko środowiska na temat praktycznego sposobu wykorzystania dyscypliny, to opisywana dyskusja miała duże znaczenie. Była jedną z pierwszych okazji – w historii polskiej antropologii – do wyrażenia przez szerokie grono badaczy zdania na temat praktycznych możliwości dyscypliny.

Aktualne możliwości wykorzystania antropologii do realizacji celów praktycznych wykraczają poza przykłady zaproponowane w ramach debaty. Taka sytuacja wynika z co najmniej trzech powodów. W opisywanej wymianie

³³ *Ibidem*.

³⁴ Z. Sokolewicz, *Bardzo delikatna materia*, „(op.cit.)”. Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2005, nr 23.

³⁵ A. Kościańska, *op. cit.*, s. 13.

³⁶ M. Buchowski, *Ku odpowiedzialnej antropologii...*

poglądów wzięło udział piętnastu antropologów. Większość afiliowana była przy Uniwersytecie Warszawskim³⁷. Pojawiły się głosy wyrażane przez badaczy z Krakowa, Poznania czy Wrocławia, były to jednak pojedyncze przypadki. Sytuacja ta wskazuje, że w ramach debaty swojego zdania nie wyraziło szerokie grono antropologów. Można przypuszczać, że wyłaniający się z niej obraz jest fragmentaryczny. Po drugie, opisywana debata odbyła się w latach 2004–2006. W ostatnim dziesięcioleciu na polskim rynku wydawniczym pojawiło się wiele publikacji dotyczących praktycznego wykorzystania antropologii³⁸. Nowe perspektywy – zaproponowane w publikacjach – przyczyniły się do poszerzenia debaty nad możliwościami praktycznego wykorzystania dyscypliny. Po trzecie, z uwagi na charakter czasopisma „(op.cit.)”, głos zabrali wyłącznie przedstawiciele ośrodków akademickich. Jak to będzie zaprezentowane w dalszej części artykułu, osoby wykorzystujące antropologię w celach praktycznych nie zawsze związane są z placówkami naukowymi. Praktyczny wymiar antropologii interpretowany jest w ramach prezentowanej debaty jako perspektywa przynależąca do antropologii zaangażowanej³⁹, rozumianej za Songin-Mokrzejan jako dyskursywna przestrzeń tworzona przez antropologów. Tak rozumiana antropologia zaangażowana nie jest zdefinio-

³⁷ Por. F. Wróblewski, *op. cit.*, s. 19.

³⁸ Np. F. Wróblewski, Ł. Sochacki, J. Steblik, „Antropologia zaangażowana (?) – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, nr 38; *Etnolog na rynku pracy*, red. K. Baraniak, A.W. Brzezińska, B. Wiśniewski, Wielichowo 2013; K. Braun, *Etnologia i antropologia kulturowa dla samorządu*, [w:] *Antropologia stosowana*, red. M. Ząbek, Warszawa 2013, s. 229–238; M. Brocki, *Antropologia społeczna i kulturowa w przestrzeni publicznej. Problemy, dylematy, kontrowersje*, Kraków 2013; H. Červinková, *Etnografia edukacyjna i badania w działaniu – z warsztatu kształcenia nauczycieli*, „Forum Oświatowe” 2013, nr 1, s. 123–137; H. Wierciński, *Stosowana antropologia medyczna, czyli co antropolog może dać lekarzowi*, [w:] *Antropologia stosowana...*, s. 337–354; M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej*, [w:] *Antropologia stosowana...*, s. 163–196; *idem*, *Antropologia w biznesie i przemyśle*, [w:] *Antropologia stosowana...*, s. 293–322.

³⁹ W literaturze spotykane są różne formy definiowania antropologii zaangażowanej. Barański zwraca uwagę na wysoki stopień zróżnicowania kategorii wykorzystywanych do opisu tej perspektywy. „Mamy w tym zakresie, [antropologii zaangażowanej] w obrębie samej antropologii, znaczne bogactwo i zarazem pomieszanie pojęć, a i w sąsiednich dyscyplinach znajdziemy rozważania i praktyki pokrewne”, J. Barański, *Antropolog badaczem czy działaczem?*, „Antropologia zaangażowana (?) – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, nr 38, s. 29. Sam autor przeciwstawia kategorię antropologii zaangażowanej, antropologii akademickiej, rozważając ją w kontekście „pomieszania ról badacza i działacza”, M. Songin-Mokrzejan, *Zwrot*

waną subdyscypliną. Songin-Mokrzan interpretuje ją jako ciągle rozwijający się projekt antropologiczny umożliwiający badaczom określanie swojej tożsamości⁴⁰. Analizowanie praktycznego wymiaru antropologii jako przynależącego do tak rozumianego dyskursu o zaangażowaniu umożliwia refleksję nad szerokim *spectrum* działań.

Zaprezentowane powyżej uwagi wskazują kilka ważnych elementów charakteryzujących dyskusję toczącą się wokół problemu praktycznego wykorzystania antropologii. Opisywana kategoria nie jest spójna. Wyróżnia się wysokim stopniem zróżnicowania działań, które ze względu na swój charakter mogą być określane jako praktyczne. Jednocześnie współczesna debata nad praktycznym wymiarem antropologii jest ważnym tematem w kontekście dyskusji o aktualnym kształcie całej dyscypliny. Charakter działań antropologów – pojawiających się w ramach aktualnej dyskusji akademickiej na temat praktycznego wymiaru antropologii – nie jest jednoznaczny.

---

ku zaangażowaniu..., s. 58 za J. Barański, *Antropolog badaczem czy działaczem...* Zbliżone rozumienie zaangażowania w antropologii prezentuje Brocki. Przeciwstawia on kategorię zaangażowania kategorii dystansu, utożsamiając jednocześnie tę pierwszą z postawą o charakterze ideologicznym i aktywistycznym, M. Brocki, *Zaangażowanie – dystans – struktura wiedzy antropologicznej*, [w:] *Kultura profesjonalna etnologów w Polsce*, red. M. Brocki, K. Górny, W. Kuligowski, Wrocław 2006, s. 61–70; M. Brocki, *Antropologia. Literatura...*; M. Brocki, *Antropologia społeczna i kulturowa...* Na zaangażowanie ideowe, ważne dla charakteru antropologii, zwraca również uwagę Ząbek. Odróżnia on antropologię zaangażowaną od antropologii stosowanej. Jego zdaniem antropologię zaangażowaną cechuje aktywizm społeczny i ideowość, które odróżniają tę perspektywę od antropologii stosowanej „z gruntu bardziej powściągliwej i nie unikającej wykonywania prac także w interesie grup dominujących, instytucji państwa, biznesu czy przemysłu, gdzie [...] zaangażowanie ideologiczne niekoniecznie jest wskazane”, M. Ząbek, *Wprowadzenie. Problemy ze stosowaniem antropologii*, [w:] *Antropologia stosowana...*, s. 13. Inne stanowisko wyraża Michael Herzfeld. Przeciwstawia on antropologię zaangażowaną antropologii stosowanej, zwracając jednocześnie uwagę na możliwe kontrowersje wynikające ze stosowania dyscypliny: „Jeśli antropologia zaangażowana nie jest antropologią zaangażowaną, jeśli nie jest praktykowana przez ludzi, którzy mają osobisty powód do prowadzenia badań, wtedy jej motywy są co najmniej podejrzane i muszą wobec tego być bardzo dokładnie przeanalizowane”, M. Herzfeld, *Dlaczego Grecy?*, „(op.cit.). Maszyna Interpretacyjna. Pismo Kulturalno-Społeczne” 2006, nr 28, s. 6–7. Powyższy opis należy traktować wyłącznie jako próbę zasygnalizowania występowania w polskim dyskursie antropologicznym wielu perspektyw różnie definiujących antropologię zaangażowaną. Wyczerpujący i wnikliwy opis tego zagadnienia znaleźć można w książce Songin-Mokrzan pt.: *Zwrot ku zaangażowaniu. Strategie konstruowania nowej tożsamości antropologii*.

⁴⁰ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 23.

Włączanie do kategorii nauki działań o wymiarze praktycznym realizowanych przez antropologów generuje wiele kontrowersji w środowisku akademickim. Zwolennicy tego rodzaju perspektyw argumentują swoje stanowisko potrzebą wyjścia dyscypliny poza mury akademii. Zdaniem Ząbka, jako antropolodzy powinniśmy

w końcu wyjść z bezpiecznej niszy między historią a archeologią, jeśli chcemy, aby ranga naszej dyscypliny urosła. Jest to zresztą konieczne, aby mieć nowych studentów i doktorantów i aby w ogóle przetrwać. Nowy system nauki, w który wchodzimy, wyraźnie do tego zachęca⁴¹.

Zwolennicy tego rodzaju perspektywy zwracają również uwagę na wymierne korzyści wynikające z aplikowania wiedzy zdobytej w trakcie badań. Postulują oni włączenie wyników badań etnograficznych do procesu podejmowania decyzji o charakterze społecznym⁴². Jednocześnie podobne postulaty krytykowane są przez szerokie grono antropologów. Jak zauważa Songin-Mokrzan – w kontekście praktycznego wykorzystania antropologii podlegającej kryteriom naukowej weryfikowalności – dla zwolenników „czystej” antropologii

problematyczny wydaje się język raportów, który wykracza poza dyskurs naukowy, cel prowadzonych badań zorientowany na wprowadzenie zmian, a także definiowanie przedmiotu antropologicznego zainteresowania nie przez badaczy lecz przez sponsorów⁴³.

Sytuacja wygląda inaczej w przypadku analizy działań podejmowanych przez antropologów poza kontekstem akademickim. W takich przypadkach wiedza antropologiczna często zostaje wykorzystana w wymiarze pozanaukowym⁴⁴. Songin-Mokrzan jako przykład podobnej praktyki podaje pełnione przez antropologów funkcje animatorów kultury lub pracowników organizacji pozarządowej. Zdaniem antropolożki, „mamy tu do czynienia z próbami praktycznego zastosowania wiedzy antropologicznej, działania te nie mieszczą się w dyskursie nauki”⁴⁵. W przypadku tego rodzaju praktycznego wykorzystania antropologii ewentualne kontrowersje nie są wynikiem sporu o naukowy

---

⁴¹ M. Ząbek, *Wprowadzenie...*, s. 35.

⁴² A. Kościańska, *op. cit.*

⁴³ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 58.

⁴⁴ J. Barański, *Antropolog badaczem czy działaczem?...*, s. 31.

⁴⁵ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 58.

charakter działań. Dla części środowiska dyskusyjnego jest jednak określanie podobnych przedsięwzięć mianem antropologii.

Przedsięwzięcia antropologiczne o charakterze praktycznym, spełniające jednocześnie warunki naukowej weryfikowalności i rzetelności, w literaturze często określane są jako antropologia stosowana lub praktyczna⁴⁶. W przypadku tego rodzaju przedsięwzięć wiedza antropologiczna wykorzystywana jest w celach użytecznych. „Może ułatwić optymalne zastosowanie lub «przełożenie» wiedzy naukowej w odmiennych warunkach kulturowych. Może również pomóc pochodzących z zewnątrz «ekspertom» docenić wiedzę lokalną [...]”⁴⁷. Jednak całościowe określanie naukowych przedsięwzięć antropologicznych zorientowanych na cel praktyczny mianem antropologii stosowanej jest uproszeniem, jeśli przyjmiemy, że o kategorii antropologii stosowanej decyduje finansowa zależność badaczy od podmiotu zlecającego⁴⁸. Osoby zaangażowane w projekty z zakresu antropologii stosowanej w sposób praktyczny wykorzystują antropologię, jednocześnie nie każde przedsięwzięcie antropologiczne realizujące cel praktyczny zalicza się do kategorii antropologii stosowanej.

Tego rodzaju definicyjne rozbieżności nie występują w przypadku przedsięwzięć jednoznacznie wykraczających poza ramy nauki. Praktyczne wykorzystanie dyscypliny zorientowane jest na aplikowanie wiedzy i doświadczenia antropologicznego w sposób pozanaukowy⁴⁹. W konsekwencji wielu z realizowanych działań nie cechuje naukowa weryfikowalność. Sposób wykorzystania antropologii w ramach tej perspektywy jest szeroki. Nie podlega rygorom naukowości, dorobek myśli antropologicznej wykorzystywany jest elastycznie.

---

⁴⁶ M. Ząbek, *Wprowadzenie...*, s. 13.

⁴⁷ Ch. Hann, *Antropologia społeczna*, tł. S. Szymański, Kraków 2008, s. 255.

⁴⁸ J.W. Bennett, *Antropologia stosowana i antropologia w działaniu. Aspekty ideologiczne i pojęciowe*, [w:] *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*, red. H. Červinková, B.D. Gołębniak, Wrocław 2010, s. 301.

⁴⁹ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 58.

Wybrane przykłady praktycznego wykorzystania antropologii kulturowej w Polsce⁵⁰

Przedsięwzięcia antropologiczne realizujące cele praktyczne cieszą się coraz większą popularnością wśród absolwentów tego kierunku w Polsce. Jednocześnie mają one zróżnicowany charakter. O rosnącym zainteresowaniu tą formą dyscypliny świadczy m.in. stale zwiększająca się – szczególnie w perspektywie ostatnich dziesięciu lat – liczba przeprowadzonych i opisanych przez antropologów projektów zorientowanych na cel praktyczny. Nie oznacza to, że polscy antropolodzy zaczęli realizować cele praktyczne dopiero na początku XXI wieku. Na ten moment przypada jednak wyraźna intensyfikacja tego rodzaju działań.

Przykładem sytuacji, w której antropolodzy realizują cele praktyczne, może być ich zaangażowanie się w pełnienie funkcji ekspertów i autorytetów poza jednostkami akademickimi. Tematyczny zakres wiedzy, którą dysponują antropolodzy, jest zróżnicowany – często zależny od indywidualnych zainteresowań badawczych. W konsekwencji mogą być oni zatrudniani jako specjaliści w wielu branżach.

Eksperskie funkcje, w ramach których pracują badacze kultury, przybierają różne formy. Antropolodzy mogą pełnić role doradcze, pomagając w prowadzeniu dialogu międzykulturowego. Mogą oni również sugerować przedstawicielom zatrudniających ich organizacji kształt decyzji, które należy podjąć. Przykładem takich działań jest aktywność Macieja Ząbka w Urzędzie do spraw Cudzoziemców. Antropolog został zatrudniony jako ekspert z zakresu krajów afrykańskich⁵¹. Specjalistyczna wiedza posiadana przez badacza została wykorzystana do wspierania funkcjonowania jednostki publicznej. Rolę eksperta – w podobnym charakterze – pełnił także Lech Mróz, wielokrotnie powoływany jako specjalista do spraw romskich przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, a także przez różne agendy Unii Europejskiej działające na terenie Polski. W ramach prowadzonych działań antropolog dążył do podniesienia jakości życia Romów przebywających na terenie Polski.

---

⁵⁰ Ze względu na ograniczoną objętość artykułu zdecydowana większość opisanych przykładów praktycznego wykorzystania antropologii dotyczy sektora publicznego i prywatnego.

⁵¹ M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej...*, s. 165.

Wspierał on m.in. propozycje, które kierowali oni w stronę organów władzy publicznej⁵².

Oprócz funkcji doradczych antropologowie pełnią również role nauczycieli pozaakademickich. Są oni np. odpowiedzialni za przeprowadzanie szkoleń. Uczestnikami takich spotkań są urzędnicy, żołnierze, wolontariusze, pracownicy organizacji pozarządowych. W większości są to osoby, których aktywność zawodowa związana jest z działaniami podejmowanymi wśród przedstawicieli innych kultur. Jako przykład podobnych działań warto przywołać prace realizowane przez Ząbka, zaangażowanego w doksztalcanie pracowników Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego. Urzędnicy, których edukował, na co dzień spotykają się z problemami dotyczącymi integracji uchodźców. Udział w szkoleniach prowadzonych przez antropologa pozwolił im na lepsze wykonywanie swojej pracy. Innym przykładem zaangażowania antropologia w działania edukacyjne jest prowadzenie przez Ząbka zajęć dla polskich żołnierzy uczestniczących w misjach zagranicznych⁵³.

Naukowa wiedza i doświadczenie antropologów mogą być również wykorzystane w procesie przygotowywania programów lub projektów, w ramach których poruszony zostaje wątek kulturowego zróżnicowania. W tym przypadku antropolog także występuje jako ekspert. Jego zadaniem jest pomoc w zaprojektowaniu rozwiązań, które przyczynią się do wprowadzenia wcześniej zaplanowanych zmian. Określenie przez antropologa kulturowych kontekstów, w których realizowane będą działania, może okazać się bezcenne dla przebiegu całego przedsięwzięcia. Przykładem takiej praktyki mogą być projekty pomocowo-rozwojowe oraz badawcze realizowane przez Annę Cieślewską w Tadżykistanie⁵⁴.

W zaprezentowanych przypadkach antropologowie zatrudniani są przede wszystkim ze względu na posiadaną wiedzę i doświadczenie. Naukowcy dostarczają materiałów, które z powodzeniem mogą zostać wykorzystane przez praktyków. Relacje występujące między akademikami a praktykami wzbudzają kontrowersje w środowisku badaczy. Zdaniem Moniki Kostery naukowcy nie powinni udzielać porad praktykom. Ich celem jest wyłącznie

---

⁵² L. Mróz, *Antropologia w działaniu czy antropologia współpracująca. Przypadek Romów*, [w:] *Antropologia stosowana...*, s. 215.

⁵³ M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej...*, s. 165.

⁵⁴ Por. A. Cieślewska, *Community the state and development assistance. Transforming the Mahalla in Tajikistan*, Warszawa 2015.

dostarczanie inspiracji i refleksji wobec podejmowanych przez praktyków decyzji⁵⁵. Odmienny pogląd wyraża Ząbek, jego zdaniem można

próbować trzymać się zasady [...], że nie udzielamy porad praktykom co mają robić, najwyżej służymy im refleksją, inspirując ich poprzez problematyzację określonego zagadnienia [...], ale i tak nie unikniemy konkretnych pytań o praktyczne zarządzanie problemem⁵⁶.

Innego rodzaju cel praktyczny realizowany jest przez antropologów, którzy oceniają jakość prac realizowanych przez daną organizację⁵⁷ lub analizują pracę całej instytucji. Przykładem takich przedsięwzięć są m.in. raporty przygotowywane przez badaczy, w których oceniają oni – na podstawie przeprowadzonych badań – jakość zrealizowanego przedsięwzięcia. Celem takiej weryfikacji może być ewaluacja projektu, jak również – kontrowersyjna – potrzeba zalegitymizowania autorytetem naukowym zadań zrealizowanych przez członków organizacji. Na przykład takiej praktyki wskazuje Ząbek, opisując sytuację, w której został poproszony o ocenę jakości projektu zakładającego budowę studni w Sudanie:

Do pracy tej podszedłem sumiennie, poświęcając jej wiele starań i czasu, stąd byłem zainteresowany jaki będzie odbiór mojego raportu. Tym większe było moje zaskoczenie, gdy okazało się, że nie został on nawet przeczytany. Jego treść nie miała żadnego znaczenia, chodziło tylko o sam fakt przeprowadzenia badań ewaluacyjnych i wydanie na ten cel pieniędzy, rozliczenie się wobec donatorów, co było obowiązkiem wykonawców programu. Został powierzony akurat mi, gdyż byłem na miejscu, a sprowadzenie kogoś tylko w tym celu z Europy byłoby zapewne kosztowniejsze⁵⁸.

Antropolodzy są jednak często zatrudniani do przygotowania raportów ewaluacyjnych, które odgrywają większe znaczenie, niż było to w opisanym wyżej przypadku. Badacze dysponują szeroką wiedzą na temat metod jakościowych, których wykorzystanie w procesie przygotowania podobnych raportów jest

---

⁵⁵ M. Koster, *Etnografia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Warszawa 2003, s. 23.

⁵⁶ M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej...*, s. 166.

⁵⁷ Organizacje rozumiem tu za Ząbkim jako „grupy osób zjednoczone wspólnym programem działania, w tym przedsiębiorstw[-a] handlow[-e] lub przemysłow[-e]”, M. Ząbek, *Antropologia w biznesie i przemyśle*, s. 311.

⁵⁸ M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej...*, s. 166–167.

bardzo cenne. Antropologiczne wykształcenie pozwala na rzetelną i zdystansowaną ocenę analizowanych treści. Przykładem opisywanych praktyk mogą być przedsięwzięcia realizowane w ramach antropologii rozwojowej (*development anthropology*). Działania podejmowane przez antropologów umożliwiają dostosowanie wprowadzanych przez praktyków rozwiązań do potrzeb lokalnych społeczności⁵⁹.

Ewaluacyjna rola antropologa w instytucji nie ogranicza się do analizy pojedynczych projektów. Przedstawiciele tej dyscypliny mają odpowiednie umiejętności i kompetencje do realizacji badań, w których interpretacji zostaje poddane funkcjonowanie całych organizacji. Cele tego rodzaju zadań zależne są od konkretnych potrzeb wyrażanych przez osoby zlecające. Zarządzający organizacją często wykorzystują antropologów, aby „dowiedzieć się czy funkcjonowanie danej organizacji jest skuteczne na terenie jej działania”⁶⁰.

Badacze angażują się również w realizację projektów, których celem jest przeanalizowanie całościowego działania organizacji w kontekście instytucjonalnym, ma to na celu poprawienie jej efektywności⁶¹. Szczególną rolę w kontekście prowadzenia przez antropologów badań ewaluacyjnych odgrywa ich wiedza na temat sposobu wykorzystania metod jakościowych. W wypadku badań organizacji, etnografia postrzegana jest jako jedna z metod badań jakościowych, „której głównym założeniem jest prowadzenie badań w środowisku naturalnym dla osób badanych”⁶². Tak rozumiana etnografia organizacji jest w niektórych przypadkach krytykowana przez akademików za swoją pobieżność i zbyt dużą szybkość charakteryzującą taki rodzaj badań. Jak zauważa Monika Kostera, w większości etnografowie organizacji zgadzają się z tego rodzaju krytyką, jednocześnie jednak

uważają że temat badań nie wymaga tak doskonałego i pełnego zrozumienia *całości* kontekstu kulturowego, a raczej obejmuje jego wybrane aspekty czy płaszczyzny. Organizacje są bowiem kulturami jedynie wycinkowymi. [...] Etnografowie organizacji, choć bardziej powierzchowni, podzielają jednak war-

---

⁵⁹ Por. *Rozwój a kultura. Perspektywy poznawcze i praktyczne*, red. R. Vorbrich, Wrocław 2012.

⁶⁰ M. Ząbek, *Antropolog w służbie publicznej...*, s. 167.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² P. Krzyworzeka, *Kultura i organizacje. Perspektywa antropologiczna*, [w:] *Nowe kierunki w zarządzaniu. Podręcznik akademicki*, red. M. Kostera, Warszawa 2008, s. 183.

tości antropologów kultury, czyli dążą do w miarę pełnego zrozumienia, empatii, a nawet identyfikacji z perspektywą badanych uczestników kultury⁶³.

Techniki jakościowe są wykorzystywane przez antropologów w celach praktycznych. Analizy realizowane poza akademią przyjmują często formę badań stosowanych. Antropolodzy zatrudniani są jako badacze społeczni. Celem podejmowanych przez nich działań jest zdobycie informacji, które mogą zostać z pożytkiem wykorzystane przez przedstawicieli organu zlecającego. Taka forma praktycznego zaangażowania antropologów jest najczęściej wykorzystywana przez firmy prywatne i przedsiębiorstwa sprzedażowe.

Badania marketingowe prowadzone przez antropologów mogą mieć charakter jakościowy i służyć „do poszukiwania opinii, sądów, motywów zachowań i przejawiających się postaw konsumenckich”⁶⁴. Szeroki zakres technik znanych antropologom – wykorzystywany do badania obcych kultur – okazuje się przydatny również w wypadku badań rynku. Etnografia rozumiana jako „metoda ułatwiająca rozumienie ludzi i mechanizmów ich działania”⁶⁵ może być z powodzeniem wykorzystywana do analizowania postaw konsumenckich.

Ogólnie rzecz biorąc, etnograficzne metody jakościowe są wykorzystywane w odkrywaniu tzw. tubylczego punktu widzenia, czy badania z perspektywy konsumentów. Przydatne są szczególnie w badaniu nowych grup konsumenckich, zbieraniu opinii o danych markach, testowaniu nowych produktów i technologii, ocenie pozycji danego produktu bądź marki na rynku, oddziaływaniu reklam na podejmowane decyzje i szukaniu nisz dla nowych produktów⁶⁶.

Do najczęściej wykorzystywanych technik należy obserwacja uczestnicząca, technika cienia, wywiad pogłębiony, badania fokusowe, obserwacja przestrzeni wirtualnej. Narzędzia te umożliwiają poznanie przyzwyczajzeń, nawyków i potrzeb konsumentów. Zdobyte informacje mogą pomóc w dopasowaniu produktu do oczekiwań klientów⁶⁷.

Techniki etnograficzne w badaniach marketingowych są powszechnie wykorzystywane przez pracowników warszawskiej firmy *Izmałkowa Consulting*. Jednym z przykładów użycia etnografii w celach marketingowych mogą być

---

⁶³ M. Kostera, *op. cit.*, s. 42.

⁶⁴ M. Ząbek, *Antropologia w biznesie i przemyśle...*, s. 298.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 299.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 298–305.

badania, których rezultatem było zdobycie informacji pomocnych w rozwiązaniu problemu niskiej sprzedaży kostek toaletowych na polskich wsiach. Okazało się, że produkt kojarzony jest przede wszystkim z funkcją likwidowania nieprzyjemnych zapachów. Większość łazienek w domach poza miastem wyposażona jest w okno, dlatego zakup kostki toaletowej wyłącznie w celu odświeżenia powietrza wydawał się potencjalnym klientom bezcelowy. Zdobycie tego rodzaju informacji pozwoliło firmie zmodyfikować strategię marketingową, co w konsekwencji przyczyniło się do zwiększenia sprzedaży⁶⁸. Zatrudnianie antropologów do badań marketingowych, oprócz korzyści związanych z przeprowadzeniem badań jakościowych, gwarantuje dostosowanie produktu do potrzeb lokalnych społeczności.

Dostrzeżono, że źródłem wielu niepowodzeń w świecie biznesu był brak zrozumienia i dostosowania się do innego rodzaju myślenia i działania obecnego w grupach ludzkich innych niż nasza własna, czyli brak uwzględnienia w swym działaniu kontekstów kulturowych⁶⁹.

Współpraca z antropologami umożliwia przedstawicielom firm nie tylko odkrycie tych kontekstów, lecz także odpowiednie zmodyfikowanie swoich produktów.

Antropologia może zostać również wykorzystana w celach praktycznych w inny sposób angażując przedstawicieli tej dyscypliny np. w edukację pozaakademicką. W tym kontekście warto przyjrzeć się działaniom realizowanym przez Hanę Červinkovą. Przeprowadzone przez antropolożkę badania w działaniu zostały wykorzystane do poprawy procesu kształcenia przyszłych nauczycieli. Červinkova zaproponowała studentkom pedagogiki wzięcie udziału w badaniach, których efektem było udoskonalenie ich nauczycielskiej praktyki. Przedsięwzięcie zostało podzielone na trzy główne fazy. Na pierwszym etapie badań przeprowadzona została etnograficzna obserwacja lekcji realizowanych przez doświadczonych nauczycieli, przygotowany został również szczegółowy opis przebiegu zajęć. W ramach drugiego etapu badań przeanalizowane zostały wnioski wynikające z obserwacji, doszło również do ich teoretycznej kontekstualizacji. Trzecia faza przedsięwzięcia zakładała przeprowadzenie

działaniowej fazy badań w postaci przygotowania i wdrożenia własnej lekcji zajęciowej w ramach [...] praktyki nauczycielskiej w semestrze letnim

---

⁶⁸ *Ibidem*, s. 294.

⁶⁹ *Ibidem*.

w oparciu o krytyczną refleksję wynikającą z obserwacji etnograficznych przeprowadzonych w fazie pierwszej. Cały proces zakończył się krytyczną refleksją nad własnym działaniem z myślą o pracy nauczycielskiej w przyszłości [...] ⁷⁰.

Technika antropologiczna – badania w działaniu – została wykorzystana do zrealizowania celu praktycznego, jakim było podniesienie kompetencji studentów pedagogiki ⁷¹.

Edukacyjna funkcja, którą mogą pełnić narzędzia antropologiczne, została również wykorzystana w innym projekcie realizowanym przez Červinkovą. Antropolożka zaprosiła grupę zagranicznych studentów do zrealizowania edukacyjnego projektu badawczego. Jego celem była analiza sposobów konstruowania zbiorowej pamięci i kulturowej tożsamości miasta. Rezultatem projektu było pojawienie się pośród jego uczestników spostrzeżeń kwestionujących dominujące narracje o tożsamości obszaru objętego zasięgiem ich refleksji. Červinková określa realizowany w ramach projektu cel jako próbę pobudzenia w studentach

zdolności przekształcenia krytycznego rozumienia miejskich przestrzeni w bogate, pogłębione interpretacje lokalnej historii, tożsamości kulturowej i pamięci. [...] Być może najważniejsze jest to, że studenci angażują się w fundamentalne antropologiczne dzieło krytyki kulturowej, a lekcje krytycznej obserwacji są w stanie następnie wykorzystać na innym gruncie, badając inne zagadnienia ⁷².

W tym projekcie antropologia pełniła m.in. rolę edukacyjną. Pozwoliła studentom na dotarcie do treści nieoczywistych i nieuświadomionych w społecznym odbiorze ⁷³.

Etnograficzne badania terenowe mogą również odgrywać istotną rolę w procesie animowania lokalnych społeczności. Praktyczna rola antropologii polega na dostarczeniu metody za pośrednictwem, której możliwe jest nie tylko dotarcie, ale również pobudzenie rzeczywistych wymiarów „twórczego

---

⁷⁰ H. Červinková, *Etnografia edukacyjna...*, s. 124.

⁷¹ *Ibidem*, s. 124–136.

⁷² H. Červinková, *Przywracając pamięć miastu. Z antropologiczno-pedagogicznych badań w działaniu*, [w:] *Edukacyjne badania w działaniu*, red. H. Červinková, B.D. Gołębiak, Wrocław 2013, s. 214.

⁷³ *Ibidem*, s. 205–227.

działania i pewnej oddolnej organizacji”⁷⁴ mieszkańców wsi. Wiedza etnograficzna, stanowiąca wynik badań terenowych, decyduje w takich sytuacjach o kształcie działań animacyjnych prowadzonych pośród społeczności.

Przykładem tego rodzaju praktyki są projekty realizowane pod kierownictwem Tomasza Rakowskiego w dwóch małych wioskach na Mazowszu: Broniowie i Ostalówku⁷⁵. Dzięki zaangażowaniu metod etnograficznych w proces badawczy możliwe jest dotarcie do tego, co głęboko ukryte, a jednocześnie niezwykle ważne dla funkcjonowania wspólnoty. Tak ukształtowane działania animacyjne są ściśle dopasowane do potrzeb lokalnej społeczności. Stanowią one opozycję dla dominujących w wyobraźni społecznej wizji, w obrębie których

życie społeczne i kulturalne mieszkańców polskiej wsi rozpoznawane jest jako niepełne, zapóźnione, wymagające edukacji i programu naprawczego. W wielu debatach i w różnego typu dyskursach publicznych przedstawia się je bowiem standardowo za pomocą obrazów bylejakości i monotonnej codzienności, wolno płynącego czasu i braku dostępu do jakiegokolwiek wartościowej kultury⁷⁶.

Wizjom modernizacyjnym przeciwstawiana jest animacja oparta na wynikach badań etnograficznych. Działania te pozwalają na pobudzenie elementów ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności. Kształt realizowanych przedsięwzięć jest efektem dialogu. Etnografia wzbogaca animację, jednocześnie realizowane działania animacyjne dostarczają sytuacji, w trakcie których mogą być prowadzone badania terenowe.

W publikacji pt. *Etnolog na rynku pracy*⁷⁷ zaprezentowano przykłady obszarów zawodowych, w ramach których funkcjonują obecnie absolwenci antropologii. W pracy opisane zostały m.in. osoby, które znajdują zatrudnienie

---

⁷⁴ T. Rakowski, *Etnografia/Animacja/Sztuka. Wprowadzenie*, [w:] *idem, Etnografia/Animacja/Sztuka. Nierozpoznane wymiary rozwoju kulturalnego*, Warszawa 2013, s. 6.

⁷⁵ Por. W. Plińska, T. Rakowski, *Badanie – rozumienie – działanie społeczne. Projekt etnografii animacyjnej i etnograficznie zorientowanej animacji kultury*, „Kultura Współczesna” 2009, nr 4, s. 32–50; J. Biczysko, A. Pajęczkowska, A. Pietrzyk, „*Ostalówek Miejsce wspólne*” – projekt animacyjny inspirowany doświadczeniami etnograficznymi, „Antropologia zaangażowana (?) – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, nr 38, s. 105–112; T. Rakowski (red.), *Etnografia/Animacja/Sztuka...*

⁷⁶ *Ibidem*, s. 8.

⁷⁷ *Etnolog na rynku pracy...*

w różnego rodzaju instytucjach kultury⁷⁸. W ramach wykonywanej pracy korzystają one z wielu kompetencji zdobytych podczas studiów. Umiejętność tworzenia narzędzi badawczych, przygotowanie raportów lub opisów ekspozycji muzealnych są elementami szczególnie cenionymi przez absolwentów antropologii w ich pracy. Równie ważne okazują się elementy wykształcenia o charakterze jakościowym: umiejętność krytycznego myślenia lub zdolność do przeprowadzenia pogłębionej analizy⁷⁹. Praca na rzecz instytucji kultury umożliwia antropologom przełożenie swojej wiedzy i umiejętności na działania praktyczne, takie jak np.: promowanie instytucji, produktu, organizowanie wydarzeń artystycznych, wystaw lub festiwali. Istotną rolę odgrywa również wykształcenie antropologiczne w pracy absolwentów zajmujących się działaniami animacyjnymi i edukacyjnymi. W kontekście tego rodzaju zajęć szczególnie istotne są rozwijane w ramach studiów umiejętności interpersonalne: otwartość, umiejętność słuchania, prowadzenia rozmowy, a także komunikatywność⁸⁰. Zakres możliwości zaangażowania się antropologów w działania animacyjne jest szeroki⁸¹:

niejednokrotnie organizują [oni] różne warsztaty, festiwale, zajęcia dla dzieci, młodzieży, dorosłych czy seniorów. Popularyzują wiedzę etnologiczną i samą antropologię kulturową. Tworzą projekty edukacyjne i społeczne, scenariusze wystaw, czy aranżują pokazy filmowe. Często zdarza się też, że w ramach edukacji i animacji etnolodzy zajmują się pedagogiką [...]⁸².

⁷⁸ Pojęcie to obejmuje szeroki zakres organizacji: „muzea, biblioteki, teatry, instytucje muzyczne (w tym filharmonie), galerie i centra sztuki, domy, ośrodki i centra kultury, instytucje filmowe, uczelnie artystyczne, jednostki organizacyjne mające na celu ochronę zabytków, ośrodki badań i dokumentacji, a także świetlice i kluby, ogniska artystyczne oraz domy pracy twórczej”, A. Turkowska, *Kultura de luxe (obszar zawodowy: instytucje kultury)*, [w:] *Etnolog na rynku pracy...*, s. 71.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 71–76.

⁸⁰ A. Koralewska, D. Szykiewicz, A. Hławka, *Edukacja — animacja czy reanimacja? (obszar zawodowy: edukacja i animacja)*, [w:] *Etnolog na rynku pracy...*, s. 68.

⁸¹ Do projektów animacyjnych, w których istotną rolę odgrywali antropolodzy – za Katarzyną Wałą – można zaliczyć następujące inicjatywy: „Nowa_Huta.rtf”, „Wspólne miejsce”, „Wioski tematyczne”, „Dzieło-działka”, „ę-pomysł”, „Teraz!”, „Budujemy nowy Lisków”, „Kultura – podaj dalej”, więcej na ten temat: zob. <https://stosowana.wordpress.com/2009/11/04/animacja-antropologii-antropologizacja-animacji> (data dostępu: 9.08.2017 r.).

⁸² A. Koralewska, D. Szykiewicz, A. Hławka, *op. cit.*, s. 68.

Antropolodzy wykorzystują również zdobytą w ramach studiów wiedzę do pracy w sektorze prywatnym. Jednocześnie realizowane przez nich działania wykraczają poza – zaprezentowane wcześniej – stosowanie narzędzi jakościowych do przygotowywania badań. Sytuacja ta bezpośrednio wiąże się ze zbliżeniem w ciągu ostatnich kilku lat antropologii do świata biznesu. Paweł Krzyworzeka i Olga Rodak przewidują, że trend ten z czasem będzie się rozwinął coraz szybciej, co wkrótce doprowadzi do pojawienia się na rynku wielu „antropologów biznesowych”⁸³. Dla przedstawicieli firm zatrudniających antropologów nie zawsze najważniejsze są elementy wynikające z ich akademickiego przygotowania, takie jak znajomość teorii czy umiejętność wykorzystania określonych technik badawczych. Jak zauważa Katarzyna Gawlik cechy te nie wydają się unikatowe w gronie absolwentów „szeroko rozumianych nauk społecznych”⁸⁴. Zdaniem Gawlik, antropologów w biznesie szczególnie ceni się za umiejętności szeroko wykraczające poza kategorie akademickiego wykształcenia. Ważna jest „umiejętność rozumienia klientów, kultury (również konsumpcyjnej) i przełożenia tego zrozumienia na biznesowe implikacje”⁸⁵. W takich przypadkach realizacja celu praktycznego wydaje się nadrzędna wobec charakteru zaangażowanych na ten cel środków. Akademicka tożsamość dyscypliny staje się drugorzędna. Na pierwszy plan wysuwają się cele praktyczne definiowane przez określone strategie biznesowe.

Podsumowanie

Przemiany demokratyczne nie miały rewolucyjnego znaczenia dla krajowej antropologii. Wydarzenia polityczne odegrały jednak istotną rolę w procesie kształtowania się praktycznych celów, które obecnie może spełniać dyscyplina. Transformacja ustrojowa przyczyniła się do zwiększenia rozpoznawalności antropologii poza akademią. Proces ten sprawił, że stała się ona bardziej przydatna ze społecznego punktu widzenia. Dodatkowo – dzięki zmianom politycznym – antropolodzy mogli rozpocząć realizowanie działań użytecznych wykraczających poza dominujące w okresie PRL wspieranie władz państwowych.

---

⁸³ P. Krzyworzeka, O. Rodak, *Jak (nie)przygotowywać studentów do pracy w biznesie*, „Etnografia Polska” 2013, nr 57, s. 107.

⁸⁴ K. Gawlik, Komentarze do artykułu Pawła Krzyworzeki i Olgi Rodak, „Etnografia Polska” 2013, nr 57, s. 119.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 120.

W pierwszych latach po zmianie politycznej przedstawiciele dyscypliny zaczęli dostrzegać potencjał związany z wykorzystaniem antropologii w kontekstach pozaakademickich⁸⁶. Okresem ważnym dla rozwoju przedsięwzięć w sposób praktyczny angażujący dyscyplinę był początek XXI wieku. Zapoczątkowana w 2004 r. debata – na łamach czasopisma „(op.cit.)” – była sygnałem, że refleksja nad zaangażowanym wykorzystaniem dyscypliny stała się istotnym elementem w procesie ustalania tożsamości antropologii w Polsce⁸⁷.

Absolwenci wykorzystują antropologię do realizacji celów praktycznych w różny sposób. Jedną z konsekwencji występowania tych rozbieżności jest niejednoznaczna ocena poszczególnych przedsięwzięć antropologicznych o charakterze praktycznym wyrażana przez antropologów. Następstwem opisywanego zróżnicowania jest także brak funkcjonujących w ramach antropologii spójnych definicji z zakresu praktycznego wykorzystania dyscypliny. Przykładem może być różne definiowanie takich kategorii, jak antropologia zaangażowana, stosowana czy antropologia praktyczna.

Realizowanie przez antropologów działań praktycznych budzi kontrowersje w środowisku naukowym. Wyróżnić możemy dwie osie sporu. Pierwsza, dotyczy przedsięwzięć antropologicznych, których przedstawiciele realizując cele praktyczne, spełniają jednocześnie – zdaniem części badaczy – kryteria naukowej weryfikowalności. Przykładem są projekty zaliczane do nurtu antropologii stosowanej. Dla części badaczy tego rodzaju inicjatywy nie mogą być określane „mianem dyscypliny naukowej ani subdyscypliny”⁸⁸, dla innych wchodzi one w skład „antropologii ogólnej”, przynależą więc do kontekstu naukowego⁸⁹. Podział wyznaczany jest przez naukowe lub nienaukowe klasyfikowanie przedsięwzięć antropologicznych o charakterze praktycznym.

Druga oś sporu dotyczy działań praktycznych podejmowanych przez absolwentów antropologii niemieszczących się w ramach nauki. Oznacza to, że wiedza antropologiczna wykorzystywana jest w kontekstach pozanaukowych, przykładem może być pełnienie przez absolwentów funkcji animatora lub edukatora kulturowego. W takich sytuacjach spór związany jest z określaniem podobnych działań jako antropologicznych⁹⁰.

---

⁸⁶ M. Buchowski, *Zmiana w antropologii...*

⁸⁷ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 9.

⁸⁸ M. Brocki, *Antropologia społeczna i kulturowa w przestrzeni publicznej...*, s. 46.

⁸⁹ M. Ząbek, *Wprowadzenie...*, s. 14.

⁹⁰ M. Songin-Mokrzan, *Zwrot ku zaangażowaniu...*, s. 58.

Absolwenci antropologii realizujący przedsięwzięcia praktyczne w różny sposób czerpią z dorobku dyscypliny. Dla jednych ważne jest teoretyczne zaplecze naukowe. Inni starają się wykorzystywać te elementy wykształcenia, które wykraczają poza kategorię wiedzy akademickiej, jednocześnie z uwagi na swój charakter związane są z antropologią, takie jak otwartość lub umiejętność prowadzenia rozmowy. Duże znaczenie ma również umiejętność prowadzenia badań jakościowych. Wykształcenie antropologiczne gromadzi w sobie wiele kompetencji i technik, które mogą być wykorzystane do realizacji różnych przedsięwzięć o charakterze praktycznym.

Współcześnie antropologia jest wykorzystywana na różnych polach niezwiązanych z akademią. Należy przypuszczać, że z biegiem czasu dyscyplina będzie coraz powszechniej używana w celach praktycznych, poza kontekstem naukowym. Takie założenie wynika z faktu, że aktualna sytuacja związana z praktycznym wykorzystaniem antropologii w Polsce przypomina tę, która miała miejsce w Stanach Zjednoczonych na początku lat 90⁹¹. Rozwój użytecznych form stosowania antropologii w Polsce może polegać na poszerzeniu obszarów, w ramach których antropologia będzie wykorzystywana. Prawdopodobne jest również wykorzystanie coraz większej liczby elementów przynależących do dyskursu antropologicznego w celach praktycznych.

Summary

Contemporary types and contexts of the practical use of cultural anthropology in Poland

Currently, an increasing number of Polish anthropologists get involved in the non-academic activity. As a result of a significant development of anthropology after 1989 researchers began to use their knowledge and skills in a practical way. The article analyses the processes occurring in Polish anthropology which approach its representatives to practical issues. This text reviews different ratings and opinions about the possibilities of using anthropology outside of the academy. Additionally, the paper describes some examples of practical way of using anthropology in Poland.

---

⁹¹ M. Ząbek, *Antropologia w biznesie i przemyśle...*, s. 298.

